

Araştırma Makalesi / Research Paper

BAŞKURTÇANIN SÖZLÜKLERİ

Murat ÖZŞAHİN*

Öz

Sözlükler, bir dilin söz varlığını başka bir zamana taşıyan temel kaynaklardır. Yazılış amaçlarına göre çeşitlenirler. İlk olarak halklarla ilişki kurma, onları tanıma ve tanıtmaya amaçları ile yazılmışlardır. Bu temel amaç korunurken zaman içerisinde halkları ve konuştukları dili tahlil etmeye doğru bir yöneliş gösterirler. Kültürün derli toplu tahlilini de sözlükler üzerinden yapmak mümkün olurken sözlükler de kültürün müzeleri hâline gelirler. Elbette *Divânı Lugâti't-Türk* ve sonraki yüzyıllarda yazılmış abidevi sözlükleri hariç tutarak sözlükçülük ilkelerinin ve uygulamalarının arttığı 19. yy. ve sonrası Türk sözlükçülüğü için önemli bir tarih olmuştur. Edebî dil olma imkânını geç dönemde yakalamış olan, bir başka deyişle lehçeleşme sürecine giren kimi Türk topluluklarının söz varlığını içeren sözlükler, özellikle 19. yüzyılda kendilerini gösterirler. Bu çalışmada da 19. yy. ve sonrasında Başkurt söz unsurlarının belli oranda tespit edildiği sözlükler, bunların içeriği ve niteliği hakkında bilgiler verilmiştir. Sözlükler, türlerine göre yedi başlık altında sınıflandırılmıştır. Bilinen ancak ulaşılamayan sözlüklerin künyeleri ise ilgili başlık altında sunulmuştur. 19. yy.da yazılan sözlükler çoğunlukla iki dilli sözlüklerdir. 20. yy.dan itibaren Başkurtçanın edebî dil olarak tesisi sonucunda açıklamalı sözlükler ve yazım sözlükleri yayınlanır. Yazı dilinin tesisi gerçekleştiikten sonra dil bilimsel sözlüklerin yayımlandığı görülür. Terim sözlükleri ise yazı dili sürecinin ardından önce temel bilimlerde daha sonra ise diğer bilim veya sanat alanlarında oldukça yoğundur. İsimler sözlüğü gibi millî dünyanın daha belirgin

Geliş Tarihi/ Date Applied: 23.05.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 02.09.2020

Makalenin Künyesi: Özşahin, M. (2020). "Başkurtçanın Sözlükleri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 347-372.

DOI: 10.24155/tdk.2020.152

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mozsahin35@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2135-0985

yansıdığı sözlükler, Sovyet sonrasında daha sık görülür.

Anahtar sözcükler: Başkurtça, Başkurt Türkçesi, sözlük, sözlük türleri, leksikoloji, leksikografi.

Dictionaries of Bashkir Language

Abstract

Dictionaries are the basic sources that convey vocabulary to another period of time. They vary in accordance with the spelling purposes. Initially, they were primarily written in relation with people for knowing and introducing them. While sustaining this main purpose, in time, they have inclined to analyze the people and the language they speak. In addition to becoming a museum of a culture, dictionaries can make it possible to analyze the culture properly. Certainly, with the exception of *Dīwān lughat at-Turk* and other monumental dictionaries that have been written in the following centuries, 19th and 20th centuries became important for Turkish lexicography when lexicography practice and principles increased significantly. Dictionaries of some Turkish communities that found the chance of developing literary language in late eras, reveal themselves in 19th century. In this study, information is given about dictionaries in which Bashkir word phrases in 19th century, their contents and features have been identified to a certain extend. Dictionaries have been classified according to their kinds in seven main titles. The information on dictionaries that are known but could not be reached has been given under the related title. The dictionaries written in 19th century are mostly bilingual. As Bashkir language became a literary language in 20th century, explanatory and spelling dictionaries have been published. It has been observed that linguistic dictionaries were published with the constitution of written language. After the written language process, term dictionaries firstly take place in basic sciences and then other science and art branches intensely. Dictionaries that reflect national world more clearly such as antroponomical dictionaries are seen more frequently after the Soviet period.

Keywords: Bashkir, Bashkir language, dictionary, dictionary types, lexicology, lexicography.

Giriş

Halkların dünyayı adlandırma süreçlerinin neticesinde ortaya çıkan söz varlığı, söz konusu halkların kültürel olgunluk derecesini de yansıtmaktadır. Küresel olguları ve algıları ayrı bir yere koyup yerel olguları incelersek; farklı coğrafyalarda insanoğlunun dünya ile olan birlikteliğini ve dünyadan elde ettiği bilgi birikimini tespit etmiş oluruz. Bu bilgi birikiminin tamamını tespit etmek elbette güçtür. Üstelik bilgi, zamanın ihtiyaçlarına göre şekillenmesi ve yeniden anlamlandırılması neticesinde

sürekli gelişen bir yapıya sahiptir. O sebeple sözlükler, bir kültürün dil unsurlarının dondurulması anlamına gelir ve bir fotoğrafa benzetilebilir. Çünkü dil, kültür ve insan algısı sürekli gelişmekte ve değişmektedir. Bu gelişim ve değişim sürecinde kelimelerin yaşadığı anlam değişimleri, dönem dönem yazılan sözlükler vasıtasıyla tespit edilebilirler ve sözlükler, zaman içerisinde artan ve paylaşılan bilgiye göre çeşitlenirler. Bu anlamda sözlüklerin içerikleri ve türlerini inceleme ihtiyacı doğar. Son bir asırda ise leksikolojik çalışmalar, pek çok dilde ve Türk dilinin lehçelerinde dikkat çekici hâle gelmiştir. Bu çalışmada Başkurtçanın sözlüklerini hem türleri hem de içerikleri bakımından değerlendirmek amaçlanmıştır.

Baskurtçanın yazı dili olarak gelişim süreci, 20. yy. başlarındaki siyasi evrim ve hareketlilik neticesinde zemin bulmuş (resmî olarak 1925 yılından) ve bu tarihten itibaren hem gramer hem de sözlük yazımı daha da hızlanmıştı. Ancak özel anlamda Başkurt sözlüklerinin yazımı, biraz daha öncesinden başlamaktadır. Fakat bu kısma geçmeden Başkurt leksikografisinin kaynağı olan Rus leksikografisinin kısa tarihinden bahsetmek mukayese yapmak bakımından yararlı olacaktır.

Genel anlamıyla tüm Türk topluluklarının sözlükçülüğünün temelinde olduğu gibi Başkurt sözlükçülüğü de Kaşgarlı'nın *Divânu Lugâti't-Türk* adlı eseriyle başlatılabilir. Ancak özel anlamda Başkurt sözlükçülüğünün başlangıcı olarak 18. yy. sonundaki ilk örnekler ile bu sahanın başladığını kabul etmek gerekir. Bu dönemdeki örnekler için 'sözlük' kavramını kullanmak konusunda bir tereddüt oluşabilir. Bunun nedeni ise söz konusu örneklerin sözlükten ziyade 'kelime listeleri' şeklinde görülmesidir. "16. yy. sonrasında Avrupa'da başlayan coğrafi keşifler ve buna bağlı olarak Rönesans'ın etkisi ile sözlüklerde dinî literatürün yanında ansiklopedik açıklamalar ile daha geniş bilgiler verilmeye başlanır." (Böhler, 1993: 5). Yine bu dönemden başlamak üzere iki dilli sözlüklerin sayısında hızlı bir artış gözlenir. 1552 yılından itibaren İdil-Ural ve ardından Batı Türkistan topraklarını ele geçiren Çarlık Rusyası'nda 17. asır, Rus sözlükçülüğünün başlangıcı olarak kabul edilir. Rus sözlükçüleri, daha eski örnekler getirselere de bunlar, münferit kilise Slavcasından misaller olmak üzere birkaç eserden ibarettir. 17. yy. sonu ve 18. yy. başını kapsayan dönem I. Petro'nun yönetiminde Rusya'nın Avrupa ile bilim, sanat ve kültürde yaklaşılmaya başladığı bir dönemdir. Nitekim Çar I. Petro'nun başlattığı Batı'ya yaklaşma sürecinde yabancı terim ve sözlüklere olan ihtiyaç artar ve Sen Petersburg merkezinde dil ve sözlük çalışmaları başlar. 18. yy. sonuna doğru açılan Rusya Akademisi (1783) ile sözlük ve gramer çalışmaları hız kazanır. "Akademinin 60 üyesinden 47'si sözlük işi ile uğraştığından dolayı Rus leksikografisi kurumsal bir kimliğe sahip olur. H. Jachnow, bu

akademinin ilk iş olarak Fransız Akademisinin hazırladığı *Dictionnaire l'Academie Française* adlı sözlük şablonunda altı ciltlik bir *Slovar Akademii Rossiskoy* “Rus Akademi Sözlüğü” hazırladığını belirtir. 19.yy.da Rus Akademi Sözlüğünün gözden geçirilmiş ve alfabetik dizimli yeni bir baskısı yapılır. İlk cilt 1806’da, altıncı cilt ise 1822’de yayınlanır. 19. asrın ilk yarısı sözlük yöntem ve teorilerinin de tartışıldığı bir dönem olarak bilinir. Bu tartışmaların sonucu olarak 1847’de üçüncü akademi sözlüğü dört cilt olarak yayınlanır. Bu tarihten itibaren canlı dil malzemesinin sözlüğe alındığını görmek mümkündür.” (Akt. Böhler, 1993: 7). V. I. Dal tarafından kaleme alınan *Tolkoviy Slovar Jivago Velikruskogo Yazıka* (1863-1866) “Yaşayan Büyük Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü” adlı eserde konuşma dilinden pek çok örnek görülür. Vinogradov, bu eseri Rus halkının bir tür yaşam ansiklopedisi olarak tanımlar (Akt. Böhler, 1993: 7). Kazan merkezli Türkoloji çalışmalarında büyük etkiye sahip olan ve 1874-1883 yıllarında Kazan Üniversitesinde çalışan J. Boudouene de Courtenay (Jan Boduen de Kurtene) V. I. Dal’ın sözlüğünü 1903 yılında gözden geçirerek yeniden baskıya sunar. Kurtene, sözlüğün hacmini genişletmenin yanı sıra madde prensiplerine açıklamalar ilave eder.

20. yy. Rus leksikografisinde 1928 yılına kadar V. I. Dal ve J. K. Grot’un 1893 yılında yayımladığı standartlaşma özelliklerini gösteren eserin dışında ciddi sözlükler çıkmaz. O dönem yayınlanan pek çok sözlükte Dal ve Grot sözlüğünün etkisi belirgin olarak görülür. Sovyet kurumlarının tesis sürecinin tamamlanmasının hemen ardından sözlük bilime ilgi üst düzeye çıkar. D. N. Uşakov tarafından 1935-1940 yılları arasında dört cilt olarak hazırlanan sözlük ile Sovyet edebî dilinin çizgileri belirlenmiş olur. Bu eser, Puşkin gibi klasik Rus edebiyatından örneklerin yanı sıra M. Gorkiy gibi Sovyet edebiyatının örneklerini alarak standart bir Rus dili oluşturmayı amaçlar. Yaygınlaşan eğitim de bu standart yazı dili gereksiniminin en önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir. II. Dünya Savaşı’nın ardından açıklamalı sözlüklere olan ilgi artar. Yazılan açıklamalı sözlükler ise D. N. Uşakov’un şablonunu kullanırlar. 19. yy.da olduğu gibi çağdaş bir dil yaratma isteği doğar. 19. yy. anlayışı çağdaş dil yaratmada araç olarak açıklamalı sözlüklere yönelirken 20.yy.ın anlayışı akademik sözlüklere doğru kayar. Anlaşılacağı üzere Uşakov’a kadar Rusçanın standart bir sözlüğü yoktur. Uşakov’un sözlüğü temelinde S. I. Ojegov 1949 yılında bir açıklamalı sözlük hazırlar. Bu sözlük ile Sovyet sözlükçülüğünün kriterleri belirlenmeye başlar. Bu dönemden sonra Sovyet sözlükçülüğünde açıklamalı sözlük ilkeleri olarak S. I. Ojegov’un sözlüğündeki ilkeler kabul edilir. Sovyet halklarının söz varlığı çalışmalarında da Ojegov ilkeleri kullanılır. Elbette bu ilkeler, Rus dilinin söz varlığı temelinde oluşturulduğundan

dolayı ilkelerin Türk halklarının sözlüklerine uygulanışında tutarsızlıklar görülür.

1985 sonrasında Sovyetlerdeki politik, ekonomik, teknolojik, sosyal değişimler Rus sözlüklerini etkilediği gibi Başkurtların ve diğer halkların sözlüklerini de etkilemiştir. Özellikle 1990 sonrasında *glastnostun* da etkisiyle sözlüksel değişimler sözlüklere girmeye başlar. M. Benson bu konu üzerine kapitalist sistemin sözlük maddesi olarak görülen *biznes* (бизнес) sözünün ve buna benzer başka sözlerin sözlüklerde tereddütlü olarak yer almaya başladığını belirtir (1995: 432). Aynı durum, 1964 sonrasında Ojegov sözlüğünün editörlüğünü yürüten Şvedova'nın katkısıyla 1992 yılındaki baskılarda da görülür. *Broker* (брокер), *bespredel* (беспредел) gibi kapitalist düzen, duygular ve toplumsal ifadeler sözlükte yer alır. *OMON*, *GULAG*, *sponsor*, *reyting*, *manager*, *porno* gibi sözler Sovyet dönemi sözlüklerinde görülmez (Benson, 1995: 433).

1992 sonrasında Batı dillerinden özellikle de İngilizceden gelen bilgilere karşılık olarak Rusçalaştırma yoluna gidilir. Bunun için Rusça kökler ve eski alıntılardan neolojizmler kullanılır (Benson, 1995: 434).

Sovyetlerin dağılması ile birlikte bazı Sovyet kavramları, kısaltmaları kullanılmaz hâle gelir. Bunlar geçerliliğini yitirmiş sözlerdir. Rusça açıklamalı sözlüklerde görülmeyen bu tür kelimeler lehçelerin sözlüklerinde yer almaya devam eder. Bu sözler, yeni nesil konuşurlarca anlaşılmayan ve bilinmeyen sözler olarak sözlüğün madde başında yer almaktadır.

Benson, Sovyet sözlükcülüğüne dair argo ve tabu sözlere yer vermeyi reddetme, resimli illüstrasyonlar, birleşik kelimeler, eş anlamlıların kullanımı, kullanılmayan sözlerin yer alması gibi eksikliklere dikkat çeker (1995: 434). Pek tabii aynı durum lehçelerin sözlüklerinde de karşımıza çıkar.

V. V. Dubiçinskiy, sözlükleri *sözcüksel* sözlükler ve *sözcüksel olmayan* sözlükler olmak üzere iki grupta değerlendirir (2008: 4-5). Başkurt sözlüklerinin geneline bakıldığında ise bunların sözcüksel sözlük oldukları görülür. Kısaltma, frekans, doğru kullanım (ortoloji) sözlükleri gibi sözlük türleri konusunda eksiklikler olduğu açıktır. Bu konuda sadece *deyim* sözlüklerine dair örnekler görülür. Onlar da 1960 sonrasında -muhtemelen Stalin'in ölümü ile uygun ortamın doğmasına bağlı olarak- yayımlanmaya başlar.

Başkurtçanın söz varlığını içeren sözlük çalışmaları ise şu şekildedir:

1. İki Dilli Sözlükler

Sravnitelnie slovari vseh yazıko i nareçiy, sobrannnie desnitsey Visoçayşey osobi. Otdeleniye pervoye, soderjşçeye v sebe yevropeyskiye i aziatskiye yazıki, Ç. I, Pallas P. S., Sankt-Peterburg, 1787, 411 s.

Rusya’da çalışmış Alman botanikçi ve zoolog olan P. S. Pallas’ın dört cilt hâlinde yayımladığı bu eserin ilk cildinde Asya ve Avrupa’daki bütün dil ve lehçelerin karşılaştırmalı sözlüğüne yer verilmiştir. Nitekim ilk defa Başkurtçaya ait söz varlığı örneklerine bu eserde rastlanmaktadır. Eserde ‘tanrı’, ‘gökyüzü, parmak’ gibi çeşitli kavramlara ait başlıklar kullanılarak sayısı yüzü aşan dil ve lehçede bu kavramların karşılığı verilmiştir. Bu derleme esnasında iki yüzün üzerinde Başkurtça söze de değinilmiştir.

Naçalnoye rukovodstvo k izuçeniyyu arabskogo, persidskogo i tatarskogo yazıkov s nareçiyami buhatsev, başkir, kirgizov i jiteley Turkeстана, Bikçurin M., 1-e izd. Orenburg, 1859; 2-e izd. Kazan, 1869.

19. yüzyılın ünlü pedagoğlarından olan Mirselih Bikçurin tarafından yazılan eserde Tatar ve Başkurt söz varlığı malzemelerinin yanı sıra, Arapça, Farsça gibi dillere ait gramer ve sözlük unsurlarına da yer verilmiştir.

Sravnitelnyy slovar turetsko-tatarskih nareçiy, Budagov L. Z., Sankt-Peterburg, (Tom 1) 1869, (Tom 2) 1871.

Eserdeki alfabetik sıralama Arap kökenli Tatar alfabesine göre oluşturulmuştur. İlk cilt, ‘a/e(l)’ ile başlayıp ‘k(ق)’ harfine kadar devam eder. İkinci cilt ise, ‘k(ق)’ ile başlayıp ‘y(ع)’ harfine kadar olan kısmı kapsar. Madde başları, Kiril alfabesiyle karşılandıktan sonra kelimelerin Rusça anlamları verilmiştir. Özellikle Osmanlı Türkçesinin ve Altay Türkçesinin yanı sıra; Tatarcanın Sibir Tatar ve Tobol ağızları ile mukayeseli olarak verilen madde başlarında Başkurtçaya dair de örnekler tespit edilebilmektedir.

Kratkiy Russko-Başkirskiy Slovar, Katarinskiy V. V., Orenburg, 1893, 92 s.

Başkirsko-Russkiy Slovar, Katarinskiy V. V., Orenburg, 1899, 237 s.

N. İ. İlminskiy’nin öğrencisi olan Katarinskiy’nin Rus grafiğası ile yayımladığı bu sözlüklerin ilkinde 2500; ikincisinde ise 1000 söz yer almaktadır. “Rus misyonerlerden derlediği sözleri, öğretmen olarak çalışan Muhametgalim Kuvatov’un da yardımını alarak hazırlamıştır.” (Ağışev ve Zeynullina, 1996: VI). “Hem incili diğer halkların dillerine çevirmek hem de alfabe tesis etmek amacıyla başladığı sözlük yazma faaliyetlerinin bir sonucu olarak bu eserleri ortaya koymuştur.” (Latipova, 2013a: 3).

Baskir nyelvtanulmanyok. Szójegyzék, Pröhle V., Keleti Szemle, Budapest, 1903-1904.

Başkurt dili araştırmaları başlığını taşıyan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır: “1. Ses bilgisi (6 sayfa). 2. Şekil bilgisi (16 sayfa). 3. Sözlük (44 sayfa). Başkurtça sözcükler, Macarca Latin harfli transkripsiyonla verilmiştir ve Başkurtça sesleri tanımlamak için 36 harf kullanılmıştır. Sözlük içerisinde 1494 sözün kısa Macarca karşılıkları verilmiştir. Bu sözcüklerden 220’si Arapça, 110’u Farsça ve 30’u Rusça kaynaklıdır. Pröhle, alıntı şekillerin başına kısaltmalar vererek kaynağını belirtmiştir. İçerik olarak da at yetiştiriciliği, renk adları gibi doğa ve geçim unsurlarına yer vermiştir.” (Latıpova, 2013b: 76-77).

1.1. Sovyet Döneminde İki Dilli Sözlükler

Russko-Başkirskiy Slovar, Karimova G. R., Ufa 1942//Moskva 1954.

Aslında eğitime hizmet etmesi amacıyla hazırlanan bu sözlük, temelde iki dilli sözlüklerin niteliklerini göstermektedir (BRS II: VII).

Russko-Başkirskiy Slovar, Ahmerov K. Z., Baişev T. G., Bikmurzin A. M., Burangulov M. vd., Moskva, 1948, 958 s.

Sözlük, 40000 kelimelik içeriğe sahiptir. N. K. Dmitriyev tarafından redaktörlüğü yapılan eserin içerisinde kısa bir Başkurtça gramer denemesi de yer almaktadır.

Başkirsko-Russkiy Slovar, Ahmerov K. Z., Baişev T. G., Bikçurin E. M., Kayumova U. M., Seyergeliyev B. S., Teregulova R. N., Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva, 1958, 804 s.

Yaklaşık 22000 madde başı söz içeren bu çalışmada, yazı dilindeki biçimlerin yanı sıra aynı kökten türetilmiş diyalektik unsurlara da göndermeler yapılmıştır. Madde başı ile ilintili söz grupları da alt madde başları olarak kalın karakterli harflerle işaretlenmiştir. Sözlükte Rusça kaynaklı sözcüklerin sayısı 4249’dur. Bu oran, sözlüğün toplam hacminin %19,3’üne karşılık gelmektedir (Özşahin, 2016: 176). Rusça alıntılarının sayısının bu denli fazla olmasının sebeplerinden birisi, kimi alıntılarının hem isim hem de sıfat biçiminin sözlükte ayrı madde başları olarak değerlendirilmesidir:

analítik ‘analitik’ (*mat.* analiz yapan yöntem)

analítik ‘analitiçeskiy’ (*sıf.* analitik); **analitik ħimiya** ‘analitiçeskaya ħimiya’ (analitik kimya); **analitik yul mēnen ħüz yahav** ‘slovoobrazovanie po analitiçeskomu spósobu’ (analitik yol ile söz türetme) (Ahmerov ve Baişev, 1958: 41).

Her iki sözde de vurgu farklı yerlerde yer almaktadır. Nitekim sözlükte de vurguların yeri işaretlenmiştir.

Madde başlarının anlamı açıklanmamış; yalnızca Rusçadaki karşılığı verilmiştir. Bu durum, kültürel nitelikli bazı sözlerin Rusça karşılıklarının olmayışı nedeniyle tam olarak karşılanamadığını gösterir. Bu da sözlerdeki yan anlamların veya anlamlardaki nüansların tercüme sözlüklerde yansıtılmaması anlamına gelir ve kognitif yönden eksiklik göstermektedir. Bu tür açıklamalara yer vermeyip sadece kelime karşılıklarının verildiği sözlükler için ‘tercüme sözlüğü’ adlandırmasını kullanmanın yerinde olduğu görüşündeyiz.

Russko-Başkirskiy Slovar, Garipov T. M., İşbulatov N. H., Sayargaleyev B. S., Teregulova R. N., Yarullina U. M., Sovyetskaya Entsiklopediya, Moskva, 1964, 985 s.

Yaklaşık 46000 sözden oluşan sözlük, K. Z. Ehmerov’un sorumluluğunda Ufa Dil, Tarih ve Edebiyat Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır. Rusça çevirilerde yararlanmak üzere yaygın olarak kullanılan sözler verilmiştir.

1.2. Sovyet Dönemi Sonrası İki Dilli Sözlükler

Russko-Başkirskiy Slovar, Uraksin Z. G., Uraksin Yu. Z., Kitap, Ufa, 2007, 390 s.

Bu çalışma daha önce yine Z. G. Uraksin tarafından 1994 ve 2002 yıllarındaki baskıların genişletilmiş üçüncü baskısını teşkil etmektedir. Eserin en başında Başkurt Kiril alfabesi, sonunda ise Rus Kiril alfabesi verilmiştir. Daha sonra sözlük kullanıcıları için bir kılavuz yer almaktadır. Ardından ise, kısaltmalar listesi gelmektedir. Temel anlamda gündelik ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte olan eser, çeşitli yan anlamların ve alt madde başlarının da gösterilmesiyle daha da genişlemiştir.

Başkortsarussa Russa-Başkortsar Mektep Hüzlögö, Aznagulov R. G., Kitap, Öfö, 2011, 608 s.

İlk baskısı, 2007 yılında yapılan bu eserde yaklaşık 40.000 söz yer alır. Oldukça hacimli olan eserin ilk 302 sayfalık kısmı, Başkurtça-Rusça sözlük bölümünü teşkil etmektedir. Çeşitli alanlardan pek çok terim de madde başı olarak sözlüğe dâhil edilmiştir. Madde başlarının kullanımına dair ise herhangi bir örnek cümle bulunmamaktadır.

Başkirsko-Russkiy i Russko-Başkirskiy Slovar / Başkirsko-Russkiy Razgovornik, Usmanova N. G., Mir Peçati, Ufa, 2012, 159 s.

İlk olarak 2005 yılında baskısı yapılan bu çalışma, okul sözlüğü olarak hazırlanmıştır. Başkurt alfabesinin verilmesinin ardından ilk altmış iki

sayfa Başkurtça-Rusça sözlük kısmını oluşturur. Ardından ise Rus alfabesi verilerek sözlüğün Rusça-Başkurtça kısmı veriliyor. 114. sayfadan başlayarak Başkurtça-Rusça konuşma kılavuzunun¹ da yer aldığı eser, sınırlı hacme sahiptir. Sözlük bölümlerinde madde başları için örnekler verilmezken, kimi madde başlarının yanında alt maddeler gösterilmiştir.

Russko-Başkirskiy, Başkirsko-Russkiy Slovar, Hisamitdinova F. G., Muhtarova A. M., İP Polyakovskiy Yu.İ., Ufa, 2014, 240 s.

Kısa bir ön sözün ardından Başkurt ve Rus Kiril alfabelerinin verildiği eserde ilk 124 sayfa Başkurtça-Rusça sözlük bölümünü teşkil etmektedir. Madde başlarında temel anlamın yanı sıra kullanım sıklığına bakılarak en çok kullanılan yan anlamlara sınırlı da olsa yer verilmiştir ve yine aynı madde başı içerisinde alt madde başlarının da anlamlarıyla birlikte verildiği görülmektedir. Bu eserde bilinçli olarak Rusça alıntı sözlere yer verilmediğini söylemek mümkün. Ayrıca eş sesli (omonim) şekiller Romen rakamları ile işaretlenerek verilmiştir. Diğer sözlüklerde olduğu gibi fiil şekilleri mastarlı biçimde yer almaktadır. Bunun neticesinde meydana gelen eş sesli şekiller de tür ayırımına bakılmaksızın omonim olarak kabul edilmiş ve numaralandırılarak ayrı madde başı olarak işaretlenmiştir:

ağiv I “течь, плыть (akmak, akış; yüzmek)”; yılğa şep ağa “река течет стремительно (nehir hızlı akıyor)”; yeş ağa “слезы текут (gözyaşı akıyor)”; tübenen hiv ağa “крыша протекает (çatıdan su akıyor)”.

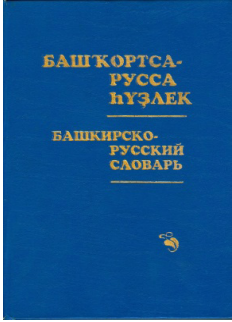
ağiv II 1. яд, отравa (zehir); çort ağivı пчелиный яд (arı zehiri, apitoksin) 2. peren. (mec.) злой, вредный (kötülük, zararlı).

Sovyet devrimine kadar Başkurtça söz varlığını doğrudan ve dolaylı olarak ele alan eserler, nicelik bakımından daha sınırlıdır. Ancak devrimin hemen ardından gerçekleşen yazı dili tahsis etme ve biçimlendirme süreci, söz varlığı çalışmalarına hız katmıştır. Bu bağlamda gramerler, sözlükler ve yazım özelliklerini gösteren çalışmaların yanı sıra eğitim materyallerinin de arttığı görülür.²

Başkortsar-Russa Hüzlök, Ağışev İ. M., Zeynullina G. D., İşbirzin E. F., İşmöhemetov Z. K., Küsemova T. H., Mircanova S. F., Sufyanova N. F., Töhfetullina V. J., Urazbayeva Z. G., Uraksin Z. G., Yarullina U. M., Russkiy Yazık, Moskva, 1996, 884 s.

1 Son dönemde konuşma kılavuzu olarak hazırlanan iki eser daha bulunmaktadır: İbrahimov G. D., *Türkçe-Başkurtça Konuşma Kılavuzu*, Türksoy Yayınları, Ankara 1996; Şayhulov A. G., Akilova M. F., Karimova Z. S., *Turetsko-Tatarsko-Başkirsko-Russkiy Razgovornik*, Gilém, Ufa 2014.

2 N. Poppe'nin *Bashkir Manual* (Bloomington, 1964) adlı eserinin sonunda Başkurtça-İngilizce bir kısa sözlük de yer almaktadır.

1958 yılında basılan Başkurtça-Rusça sözlük ile benzer özellikler taşıyan bu sözlükte 32000 söz bulunmaktadır. Alt maddelerle birlikte sözlüğün hacmi 40000 söz civarındadır. Bu eserde de Rusça sözlerin oranının arttığı ve sözlük içerisinde 6377 madde başının Rusça kaynaklı olduğu görülmektedir (Özşahin, 2016: 177).

Törökse-Başkortsya Başkortsya-Törökse Hüzlök, Zeynullina G. D., Başkirtostan Kitap Neşriyetä, Öfö, 1996, 184 s.

Sözlüğün giriş kısmında ‘Türk dili üzerine kısa bilgi’ başlığı altında Türkiye Türkçesinin kısaca tarihi seyri verilmiştir. Bu bölüm, Z. Uraksin tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonra ise, ‘Günümüz Türk Dilinin Fonetik Özellikleri’ başlığı altında Türkiye Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerin Başkurtçadaki seslenmelerine dair bilgi verilmektedir. Yine giriş bölümünde ‘Türk alfabesi’ başlığı altında Türk-Latin alfabesi ve bu alfabenin Başkurt-Kiril alfabesindeki karşılıkları gösterilmiştir. Madde başlarının karşılıklarının yanı sıra, alt madde başı şeklinde, ilintili söz gruplarının da verildiği görülür. Böylelikle, eserin hacmi biraz daha genişlemiştir:

ayran айран; **ayran içmek** айран эсеу айран içmek

az аз; **az miktarda** аз микдарза (һанда) (Zeynullina: 15)

Genel olarak verilen karşılıklar doğrudur. Ancak bazı misallerde, Başkurtçada var olan biçimlerin Türkiye Türkçesine birebir tercümeleri veya bu dilde kullanılmayan şekillerinin verildiği görülür.

azık азык **azık dükkani** азык мағазины (Zeynullina: 15).

Rusko-Başkirsko-Turetsko-Angliskiy Slovar, Kaybışeva T. Y., Zagirova F. K., Biner İ., Mulyukov E. İ., Nauçnoye İzdatelstvo Başkirkaya Entsiklopediya, Ufa, 2002, 304 s.

3667 sözden müteşekkil bu sözlük çok dilli olarak hazırlanmıştır. Sözlükteki dizim, sırasıyla Rusça, Başkurtça, Türkçe ve İngilizce olarak verilmekle birlikte madde başları yan yana dizilmiştir ve her maddenin başına numara verilerek sıralanmıştır. Temelde Rusça üzerinden hareket edilmiş olup diğer dillerde bu maddelerin karşılıkları gösterilmiştir kısmı da bu dört dilde yazılmıştır ve yine bu dört dilin alfabeleri ön söz sonunda verilmiştir. Sözlüğün madde başı içeriğini oluşturan kısım ise üç bölüme ayrılmıştır:

Birinci bölüm, ilk 360 maddeyi içerir ve bu bölümde alfabetik dizim değil, tematik bir sıralama tercih edilmiştir. Belirtilen temalar ise, sırasıyla şöyledir: 1. Mevsimler, yönler, istikametler. 2. Zaman. 3. Değerli taşlar ve süsler. 4. Daire, mobilya. 5. Aylar ve haftanın günleri. 6. Kundura, hazır giyim. 7. Sebzeler, meyveler. 8. Mutfak eşyaları. 9. Yiyecek, içecek. 10. Aile. 11. Araç, yol. 12. Hayvanlar âlemi. 13. Otlar ve ağaçlar. 14. Renk. 15. İnsan. 16. Tabiat olayları. 17. Zamirler. 18. Sayılar.

Temalar altında verilen maddelerde kelimelerin anlam çeşitliliğine işaret edilmemiş yalnızca temel anlam gösterilmiştir.

İkinci bölümde maddeler 361. sözden başlayarak liste hâlinde sıralanır. Sözlükteki genel yükün burada olduğunu söylemek mümkün.

Üçüncü bölümde ise, her dil için ‘indeksli söz listeleri’ verilmiştir. Sözlüğün madde başlarının Rusça ile başlamasının yarattığı zorluk bu şekilde çözülmeye çalışılmıştır. Burada alfabetik olarak verilen sözlerin karşısına ikinci bölümdeki liste numarasına gönderme yapılmış ve sözlüğün diğer dillerdeki karşılıklarının rahatça tespit edilebilmesi sağlanmıştır.

2. Açıklamalı (Ansiklopedik) Sözlükler

Açıklamalı Başkurt sözlükleri Sovyet döneminde görülür. Ancak bu çalışmaların hacimleri oldukça sınırlıdır. Hacimli ilk Başkurt açıklamalı sözlüğü, Sovyet sonrası dönemdedir.

Başkurt Lögetë, Vildanov G., 1924.

Eser içerisinde yalnızca doksan söz yer almaktadır (Baş-Ans 2016). Dönemine ait resmî büro terimlerinin alındığı bir çalışmadır. Başkurt sözlük biliminin ilk sözlüğü olarak kabul edilir. Ancak yapı ve metot bakımından sözlük ilkelerine uymaz. Bu uygunsuzluk da ilk sözlük iddiasını tartışmalı hâle getirmektedir.

Başkurt Lögetë, Tahirov N., Öfö, 1926, 109 s.

Başkurtçanın özel anlamda ilk izahlı sözlüklerinden biri olan -kimi kaynaklarda da ilk sözlük olarak kabul edilen- bu eserde 900 kadar söz yer alır (Öner, 1999: 123). Söz malzemesini konuşma diline dayalı sözler oluşturmaktır. Ayrıca, eser içerisinde Başkurtça sözlerin yazımını gösteren kısa orfografik bir sözlük de verilmiştir. Diyalektik pek çok unsurun yer aldığı sözlük Arap imlası ile basılmıştır. Bu imlada Başkurt ses özelliklerinin yansıtıldığı görülür. Kimi misallerin altında örnek cümleler de kaydedilmiştir.

Başkort Tělěněñ Hüzlěğě I-II, Ağışev İ. M.; Biışev E. G.; Zeynullina G. D.; İşmöhemetov Z. K.; Kusimova T. H.; Uraksin Z. G.; Yarullina U. M.; Russkiy Yazık, Moskva, 1993.

Başkurdistan Bilim Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünce hazırlanan bu sözlük, içeriğindeki 55000 kelimelelik madde başı ile Başkurtçanın en kapsamlı sözlüklerindendir. İki ciltten oluşan eserin ilk cildi, A-M madde başlarını; ikinci cildi ise, N-Ya madde başlarını içerir. Terim, ağız nitelikli sözlerle birlikte arkaik ve deyimlik sözler, esere dâhil edilmiştir. Bir taraftan da her maddenin yanı sıra; madde içindeki her anlam için ayrı ayrı misaller, edebiyattan, sözlü ürünlerden ve süreli yayınlardan olmak üzere çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. Alfabetik dizim esasında hazırlanan eserde, madde başlarının türleri ile alıntı madde başlarının kaynağı diller, kısaltmalar kullanılarak gösterilmiştir. Hatta alıntı sözlerin çıkış noktasından başlayarak hangi diller üzerinden geldiği sırayla verilmiştir. Omonim sözler de rakamlar verilerek ayrı madde başları hâlinde yer bulmuştur. Bir madde başının farklı söz türlerinde kullanılması durumunda ise, madde başının yanında Romen rakamları ile birlikte isim, sıfat, zarf gibi türlerini belirten kısaltmalar verilerek işaretlenmiştir. Bir sözün fonetik dallanmaları neticesinde meydana gelen ikinci; hatta üçüncü biçimleri de ayrı madde başı olarak gösterilmiştir. Ancak, bu sözlerde ilk şekle göndermeler yapılarak sözün anlamına yönlendirilmiştir.

Hežergě Başkort Ežebiy Tělěněñ Añlatmalı Hüzlěğě, Zeynullina G. D., Sirazetdinov Z. E., Sufyanova N. F., Urazbayeva Z. G., Uraksin Z. G., Resey Fender Akademiyahı Öfö Fenni Üzegěññ Tariğ, Těl hem Ežebiyet İnstıtıtı, Öfö, 2004, 528 s.

1993 yılında Moskova'da yayınlanan iki ciltlik Başkurt sözlüğünden üretilen bu sözlükte, ağız unsurları, arkaik unsurlar ve fonetik çeşitlenmelerden kaynaklı unsurlar yer almamaktadır. Ayrıca, Rusça kaynaklı kimi sözlerin (*bk. avtomatçik* "1. Otomatik bir sistemde çalışan işçi. 2. Otomatik silahlı asker.") yerine Başkurtçalaşmış (*bk. avtomatsı*) şekiller sözlüğe dâhil edilmiştir. Genel anlamda okul sözlüğüne evrilmiştir.

Başkort Tělěněñ Akademik Hüzlěğě I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX, (Redaktör: Hisamitdinova F. G.), Resey Fender Akademiyahı Öfö Ğilmiy Üzegě Tariğ, Těl hem Ežebiyet İnstıtıtı, Zeynep Bişiva İšemendeğě Kitap Neşriyetě, Öfö 2011-2018.

On cilt olarak planlanan ve şu ana kadar dokuz cildi³ yayımlanan sözlük, alfabetik dizim esasında hazırlanmaktadır. Henüz tamamlanmayan

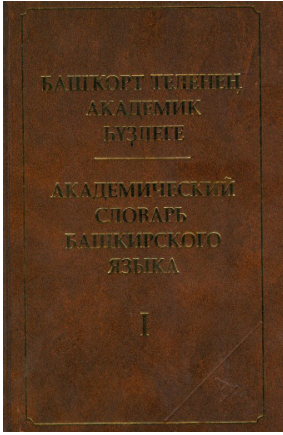
3 Ciltlerin içerdiği alfabetik başlıklar şu şekilde: I (A), II (B), III (B-İ), IV (Y-K), V (L-Ö), VI (K), VII (P-S), VIII (T), IX (U-Şç), X (I-Ya).

sözlükte, bugüne kadar edebî eserlerden, sözlü ürünlerden ve süreli yayınlardan olmak üzere üç milyon civarında söz işlenerek sözlüğün madde başları belirlenmiştir. Madde başları içerisinde diyalektolojik, izahlı, terim ve tematik türlerde hazırlanan yayımlanmış ve yayımlanmamış eserlerin içerikleri de sözlüğe dâhil edilmiştir. Kalıplaşmış arkaik şekiller ile etnonimlere de yer verilen sözlükte, kimi sözlerin fonetik varyantları ve diyalektik sözler de belirtilmiştir. Bazı sözlerde görülen ekli formlar, farklı bir anlam yüküne sahip değilse, sözlüğe alınmamıştır (-*II*, -*DIKI*, -*Dağı* ekli şekiller).

Sözlüğün en dikkat çekici özelliklerinden birisi ise; madde başlarının hemen yanında açıklama kısmından önce, ilgili maddenin Rusça, İngilizce ve Türkçe karşılıklarının da verilmiş olmasıdır. Bu yönüyle hem çok dilli hem de izahlı sözlük niteliği göstermektedir. Genel biçim olarak 1993 basımı açıklamalı sözlükle benzer özellikler taşımaktadır. Ancak burada fiil şekillerinin madde başında işaretlenmesinde sadece mastarlı biçim gösterilmemiş; ayrıca içerisinde gramatik biçim ile mastarlı şekil birlikte verilmiştir.

3. Dil Bilimi Sözlükleri

Başkort Têlênên Sinonimder Hüzlêğê, Uraksin Z. G., Başkortostan Kitap Neşriyete, Öfö, 1966, 272 s.

Eser, ‘Sinonimler Üzerine Genel Düşünceler’ başlığı altında sinonimlerin belirlenme ölçütleri ve kapsamı hakkında bilgi verilmesiyle başlar. İki bine yakın söz ve deyim grubu ile birlikte 490 eş anlamlı söz öbeği verilir. Buna ek olarak günümüzde eski sözler olarak nitelendirilen ancak sözlükte yer alan sözler de eş anlamlı söz grubu içerisinde veya madde başlarında gösterilir.

Eserin madde başı diziminde önce eş anlamlı söz grubu verilir. Sıralamada yazılan ilk söz, baskın söz olarak nitelendirilmektedir. ‘Baskın söz’ kavramından ise, üslup bilim yönünden mümkün olduğu kadar tarafsız olan söz, kastedilmektedir.

Ancak baskın sözün tespiti konusu kimi zaman zorluklar doğurur ve böyle durumlarda alfabetik düzen esas alınarak sözlüğün madde başı dizimi oluşturulur. Eş anlamlıların hepsi için Başkort yazar ve şairlerinin yanı sıra atasözleri gibi halk ürünlerinden de faydalanarak örnek cümleler verilmiştir.

Sözlüğün sonunda ise, alfabetik olarak bütün eş anlamlıların sırayla verildiği bir dizin yer almaktadır. Bu dizinde madde başı ve baskın olarak nitelendirilen sözler kalın olarak işaretlenmektedir. Ardından ise baskın

söz ile aynı anlam kümesi içerisinde bulunan sözler, sırasıyla yakın anlamlı, mecaz anlamlı ve eski (kullanımdan düşmüş) sözler olmak üzere listelenmiştir.

Başkort Tələnən Antonimder Hüzlögə, Ehtemov M. H., Başkortotan Kitap Neşriyete, Öfö, 1973, 148 s.

Ehtemov, eserin giriş bölümünde ‘Başkurt Dilinin Antonimleri’ başlığı altında hangi durumlarda antonimliğin meydana gelebileceğini açıklar. Bu konudaki çeşitli fikirleri ifade eder ve bunlara örnekler vererek tartışır.

Madde başlarının verildiği sözlük kısmında ise, matbuattan ve edebî eserlerden derlediği beş bin kadar fişten örneklerle zıt anlamlı sözlere misaller getirilir. Madde başlarında zıt anlamlıların ilişkili olduğu sinonimlere de işaret edilir. Birden fazla anlama sahip zıt anlamlıları da numaralandırarak ayrı ayrı gösterir:

Belekey¹

Büyüklüğü, derecesi, hacmi bakımından büyük olmayan.

Belekey²

Küçük yaştaki

Žur

Hacmi, derecesi, ölçüsü bakımından küçük olmayan.

Olo

Olgun yaştaki.

Her bir madde başının sıfatlık, zarflık gibi fonksiyonları da ilgili madenin sonunda belirtilmiştir.

Eserin sonuna zıt anlamlı çiftlerin alfabetik dizini ilave edilmiştir.

Başkortsar-Russa Sinonimdar Hüzlögə, Usmanova M. G., Kitap, Öfö, 2011, 263 s.

Usmanova'nın bu çalışmasında Başkurtçadaki sözlerin Rusça karşılıkları verilmiştir. Kimi sözlerin oluşturduğu deyim yapılarının da gösterildiği eserde herhangi bir örnek cümle yer almamaktadır. Genel olarak Başkurtça-Rusça bir sözlük görünümünde olan çalışmada yer yer Başkurtçanın diyalektlerindeki sinonimlere de işaret edilmiştir.

Başkort-Mongol Leksik Paralləlder Hüzlögə, Vahitova A. G., Birskaia Gosudarstvennaya Sotsialno-Pedagogičeskaya Akademiya, Birska, 2008, 48 s.

Bu sözlük, Türk ve Moğol dilleri arasındaki yakın akrabalığın yanı sıra, ekonomik, siyasi ve askerî ilişkiler neticesinde söz varlığına yansıyan ortaklıkları göz önüne sermeyi amaçlayan bir çalışmadır. Temelde Başkurt lehçesinde yer alan paralellikler üzerinde durulmuştur. Yazarın da ifade

ettiği gibi bu eser, Başkurt lehçesinin Türk dili kaynaklı olarak addedilen leksik görünüşünün tek bir zeminden meydana gelmediğini göstermesi açısından önemlidir. Sözlük hayvanlar, bitkiler, aletler, yiyecek-içecek, insan ve hayvanların temel uzuvları, hayvancılık, doğa manzaraları, insanların fiziksel ve ruhsal durumları, akrabalık ilişkisi ile ilgili adlandırmalardan ve başka terimlerden, çeşitli fiil biçimlerinden oluşan bir tematik içeriğe sahiptir. Ancak sözlükteki madde başı dizimi, tematik olarak değil; alfabetik olarak yapılmıştır. İki sütun halinde verilen madde başı diziminde ilk sütunda Başkurtça biçim, diğer sütunda ise Moğolca biçim verilmektedir. Her paralel biçimin yanında da Rusça anlamlar işaretlenmiştir. Moğolca ve Başkurtça arasındaki bu ortak sözlerin anlam değişikliklerinin yönünün belirlenmesi açısından da bu çalışma oldukça yarar sağlamaktadır. Fiil şekilleri ise, eksiz biçimde gösterilmiştir.

Hežergë Başkort Tëlëñň Paronimdar Hüzlëğë, İşbayev K. G., İşkildina Z. K., BR Ufa Poligrakombinatı, Öfö, 2013, 312 s.

“‘Paronim’ dil bilim terminolojisinde ‘bir sözün anlam olarak ilişkili bir diğer türevine verilen ad’ olarak veya ‘bir yabancı kelimenin adaptasyonu ile oluşmuş bir kelime’ şeklinde tanımlanmaktadır. 19. yy. ortalarında Grekçe kaynaklı *paronimon* (*para-* “yan” + *onuma* “ad, isim” biçiminden gelmektedir.” (OXD, 2016). ‘Paronim’ sözüne karşılık olarak Türk dil bilimi terminolojisinde ‘eş köklü’ terimi kullanılmaktadır (Karaağaç, 2013: 375-376) Sözlerin fonetik ve morfolojik dallanmalarının yanı sıra; altını sözlerin kaynak dil ve hedef dildeki fonetik çeşitlenmeleri de bu isim altında değerlendirilmektedir.⁴

İlk baskısı 2001 yılında yapılan bu sözlükte, yaklaşık iki yüz paronim/eş köklü öbeği ele alınmaktadır. Bu öbekler içerisinde beş yüzden fazla söze açıklama getirilmiştir. Açıklamalar içerisinde eş köklü öbeğindeki çiftlerden her birinin kökeni ve yapısı ile birlikte Rusça karşılıklarının da parantez içerisinde verildiğini görürüz. Ardından ise her bir unsurun söz dizimindeki (varsa deyim içerisindeki) ilişkisi, yeri belirtilmektedir. Eş köklü öbeği oluşturan her birim için yazılı ve sözlü edebiyattan, süreli yayınlardan ve konuşma dilinden örnekler verilmiştir.

Başkort Tëlëñň Kışkasa Hüzyahalış Hüzlëğë, İşbayev K. G., İşkildina Z. K., Kitap, Öfö, 2014, 552 s.

Söz yapımı sözlüğü niteliğindeki eserde yaklaşık olarak 33.500 söz ele alınmıştır. Alfabetik düzende oluşturulan çalışmada her bir harf içe-

4 Sovyet Rusya içerisinde ilk olarak ‘Rusça Paronimler Sözlüğü’ (Kolesnikov N. P., 1971) adlı eser ile bu çalışmaların başladığını görüyoruz. Ardından O. V. Vişnyakova (1984/1987), Yu. A. Belçikov ve M. S. Panyuşeva (1995) ile V. İ. Krasnıh (2003) tarafından çeşitli paronim sözlükler yazılmıştır (İşbayev-İşkildina, 2013: 5).

risindeki madde başlarına numara verildiği görülür. Madde başlarını kök biçimlerin oluşturduğu sözlükte, türetmede kullanılan ekler kalın şekilde işaretlenerek gösterilmiştir. Ayrıca bazı kök biçimlerle oluşturulan isim gruplarının da ilgili madde başı içerisinde verildiğini görmekteyiz.⁵ Madde başları içerisinde Rusça ve Rusça üzerinden olmak kaydıyla Batı dillerinden alıntı sözlerde de aynı yöntemler uygulanmıştır. Kimi sözlerdeki Batı dillerine ait morfolojik unsurlar da türetme özelliği olmasa bile Başkurt söz yapımı içerisinde değerlendirilmiştir. Eklenme esnasında yaşanan fonetik değişiklikler köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. Söz varlığındaki eş sesli öbekler ise, ilgili madde başlarının yanında Romen rakamları kullanılarak işaretlenmiştir.

Başkurtçanın ek sıklığının ortaya konulması ve türetmede aktif olan eklerle dair sayısal verilerin ortaya çıkarılabilmesi açısından oldukça yararlı bir eserdir.

3.1. İsim Sözlükleri

Millî kültür ögesi olarak isimler sözlüğünün ortaya çıkışı, siyasi şartların artık uygun olduğu Sovyetlerin çöküş dönemine tesadüf eder. Sovyet sonrası dönemde millî kimlikteki en önemli gösterge olan kişi isimlerine dair bu çalışmaların artışı, yalnızca bir dilticilik faaliyeti değildir.

İşəmdər Donyahında. Başkört İşəmdərë Hüzləğë, Başkört hem Rus Təldərənde, Kusimova, T., Başkörtostan Kitap Neşriyetë, Öfö, 1991, 192 s.

İki dilli olarak hazırlanmış bir isimler sözlüğüdür. Her sayfada iki sütun yer alır. Sol sütunda Başkurt Kiril imlası ile verilen isim Başkurtça olarak açıklanırken tam karşısındaki sağ sütunda ise Rus Kiril imlası ile Rusça açıklama verilir. Erkek isimleri, kadın isimleri, isim yapma sürekli olarak yararlanılan sözler ve ekler, isimlerin tarihi olmak üzere dört bölümden oluşur. Bu bölüm içerisinde kişi isimlerini üç başlık altında tasnif eder: 1. Tasvirî isimler. 2. Dilek isimleri. 3. İthaf isimleri. Son iki bölüm önce Başkurtça ardından Rusça verilir. Madde başları büyük harflerle kaydedilmiştir. Madde başının hemen yanında sözün ait olduğu dili belirten kısaltma ve ardından anlamları verilir. Birden fazla unsurdan oluşmuş birleşik bir kişi adı ise unsurlar arasına + işareti getirilir.

Başkört İşəmdərənëñ Megeneviy Hüzləğë, Töpəyev S. H., Başkört Entsiklopediyahı Gilmiy Neşriyetë, Öfö, 2010, 360 s.

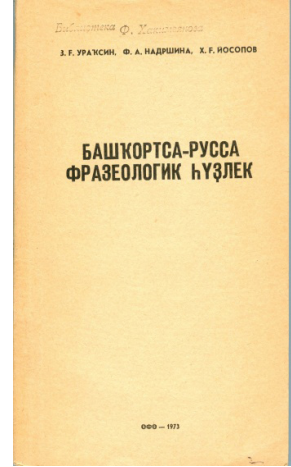
Başkurt kişi adları sözlüğü olarak hazırlanan eser, yazarın kırk yıllık birikiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Başkurdistan Cum-

5 Bu yöntem, daha önce A. N. Tihonov tarafından hazırlanan *Slovoobrazovatelny slovar russkogo yazıka (Rus Dilinin Söz Yapımı Sözlüğü, Moskova 1985)* adlı çalışmada kullanılmıştır.

huriyeti Evlendirme ve Nüfus İdaresi⁶ bünyesinde iki yıllık bir araştırmayla yeni veriler ve eğilimler üzerine araştırmalar da yaparak elli binden daha fazla ismi bir araya getirmiştir. Eser düzeninde her sayfada iki sütun görülür. İlk sütun Başkurt Kiril alfabesi ve açıklamasını; ikinci sütun ise, Rus Kiril alfabesiyle Rusça açıklamasını içerir. Madde başları, alfabetik sırada kalın karakterli ve büyük harflerle gösterilmiştir. Madde başlarının yanında sözün ait olduğu kaynak dilin yanı sıra; eskilik, küçültme, mecaz veya neolojik (ihya) niteliğini gösteren kısaltmalar bulunmaktadır. Tarihî şahsiyetlerden kaynaklı isimler ile mitolojik, etnografik karakterdeki isimlere dair açıklamalar verilmiştir. Eser, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm ‘erkek isimleri’ başlığını taşır. Yaklaşık 192 sayfalık bu bölümün ardından ‘kız isimleri’ verilmiştir. Eserin sonunda erkek ve kız isimleri için iki ayrı dizin oluşturulmuştur. Sözlük kısmına başlamadan önce verilen ‘isim oluşturmada sürekli görülen sözler ve ekler’ kısmı, Başkurt kişi isimlerindeki ek ve söz sıklığına dair önemli bir veridir.

Törki Sıganaklı hem Törki Elementlı Başkort İşemderë, Hisamitdinova F. G.; Töpeyev S. H., Kitap Neşriyetë, Öfö, 2006, 120 s.

Erkek isimleri, kız isimleri olmak üzere iki bölümden oluşan bu eser, yukarıda bahsi geçen Töpeyev’in sözlüğüne de kaynaklık etmiştir. Eserin girişinde II. Dünya Savaşı’na katılan Başkurdistan kahramanlarının hatıra kitabı adlı 24 ciltlik eserdeki tüm isimlerin alındığı bilgisi verilir. Ayrıca repressiya dönemi kurbanlarının anıldığı 6 ciltlik eserde yer alan isimler de dâhil edilmiştir. Eserde ele alınmasa da toplanan isimler, belli bir dönemin isim modasını da yansıtmaktadır. Yazarların girişte verdiği bilgiye göre isimlerin büyük bir kısmı, iki veya üç sözden oluşur. Eserde bu tür isimlerin her bir sözü için anlamlar ve o sözün hangi dile ait olduğun gösteren kısaltmalar verilmiştir. Ayrıca isimlerin farklı biçimlerinin de ayrı madde başı olarak kaydedildiği görülür. Aynı zamanda bir halk bilimi âlimi olan F. G. Hisamitdinova’nın düştüğü anlaşılan kısa not ise ayrıca değerlidir. Hisamitdinova; kişi isimlerinde *ay*, *ak*, *bay*, *kara* gibi sözlerin metaforik anlamlarından yararlanmanın yanı sıra, bu isimlerde geçen *buldı*, *kilde*, *birzë*, *baktı* gibi sözlerin de çocuğun dünyaya sağlıklı geldiğini açıklamak için kullanıldığını belirtir.

6 Kısa adı ile ZAGS (Zapis Aktov Grajdanskogo Sostoyaniya).

3.2. Atasözü ve Deyim Sözlükleri

Başkortsı-Russa Frazeologik Hüzlök, Uraksin Z. G., Nadrşina F. A., Yosopov H. G., Başkortostan Kitap Neşriyetë, Öfö, 1973, 168 s.

Büyük Başkurt deyimler sözlüğünün ilk kitabı olarak adlandırılmıştır. 2000 civarında deyim ve atasözünün ele alındığı çalışmada, madde başları Rusça olarak gösterilmiştir. Ayrıca anlam itibarıyla Başkurtça ve Rusça-daki birebir şekiller (*) işaretiyle madde başının önünde belirtilmiştir. Her madde için edebî eserlerden, süreli yayınlardan ve sözlü ürünlerden örnekler verilmiştir. Madde başında birden fazla fiille kullanım söz konusu olduğunda bu varyantlar, parantez içerisinde işaretlenmiştir. Sözlük bölümünden önce ‘deyimlik söz ilişkileri ve bunların temel işaretleri’ başlığı altında deyimlik sözlerin oluşum ve tespiti konusunda değerli bilgiler verilir. Deyimlik yapılar sıfat ise, sıfat şeklinde; isim ise, isim şeklinde gösterilmiştir. Fiil şekillerinde ise, mastarlı biçimde madde başları oluşturulmuştur.

Başkort Halık Meşkelderë hem Eytëmderë Hüzlëgë, Ehtemov M. H., Kitap Neşriyetë, Öfö, 2008, 776 s.

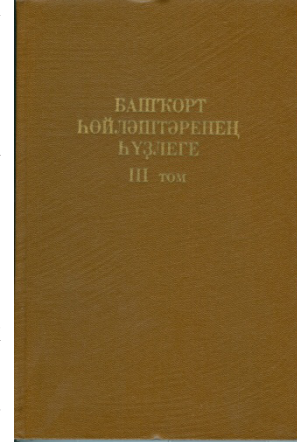
Ehtemov’un bu çalışması, yöntem ve içerik bakımından farklı bir yere sahiptir. Eserdeki dizim alfabetik sırayla yapılmıştır. Ancak burada deyimlik söz grupları veya atasözlerinin ilk harfine göre oluşturulan bir alfabetik dizim söz konusu değildir. Deyim ya da atasözünün içerisinde geçen (başta, ortada veya sonda olmasına bakılmaksızın) bir sözün alfabetik sırada madde başı olarak belirlenmesi ve bu sözün geçtiği diğer deyim ve atasözlerinin de aynı madde başı içerisine alınmasıyla oluşturulmuştur. Böylelikle bir madde başı içerisinde, o sözün geçtiği deyim ve atasözlerinden oluşan bir öbek meydana getirilmiştir. Deyim ve atasözlerindeki her bir kelime için ayrı madde başları oluşturulmuş ve buna bağlı olarak da bir atasözü veya deyim birden fazla öbek içerisinde yer almıştır. Madde başı ve dolayısıyla öbeklerin sayısı, 5926’dır ve genel itibarıyla tekrarlarla birlikte 60.000 kadar kelime sözlük içerisinde yer almıştır. Ehtemov, eserin sonunda tıpkı antonimler sözlüğünde olduğu gibi dizin vermiştir. İki tablo hâlinde oluşturulan bu dizinlerin ilki, atasözü ve deyimlerdeki sözlerin sıklığını gösteren istatistiksel bir sıklık dizinidir. Böylelikle, Başkurt atasözü ve deyimlerinde geçen sözlerin tematik çerçevesini de belirlemeyi kolaylaştıran bir imkân sağlamıştır. Örneğin ‘at’ kavramının yer aldığı 615, ‘akıl’ kavramı ile ilgili 208, ‘kadın’ kavramı ile ilgili 402 olmak üzere atasözlerinin sayısal analizini yapmıştır. İkinci tablo ise, frekansını en yüksekte en düşüğe doğru ilerleyen bir sıklık tablosudur.

4. Yazım Sözlükleri⁷

Başkort Têlênêñ Orfografiya Hüzlêğë, Sufiyanova N. F., İşmöhemetov Z. K., Başkort Ėntsiklopediyahı, Öfö, 2002, 353 s.

Başkurtça sözlerin yazım özelliklerini veren bu eserle Türkiye Türkçesindeki yazım kılavuzu çalışmaları tam olarak aynı görülmemelidir. Yalnızca sözlerin yazım şeklinin verildiği eserde, noktalama, kısaltma ve diğer yazım kullarına dair bilgiler yer almaz.

Sözlükte kullanım sıklığı fazla olan sözlerle birlikte terimler ve son dönemin süreli yayınlardan derlenen kelimelere yer verilmiştir. Madde başları, kalın punto ile ve çift sütun olarak düzenlenmiştir. Yanında ise, normal karakterde birlikte kullanıldığı ekler yer alır. Söz grubu niteliğindeki yapılarda da parantez içerisinde ikinci unsurlar gösterilir. Fiil şekillerinde madde başında mastarlı biçimler gösterilirken yanında yine parantez içerisinde mastarsız gramerlik biçimin verildiğini görmekteyiz.

5. Ağız Sözlükleri

Başkort Höyleşterênêñ Hüzlêğë, Meksutova N. H., Dilmöhemetov M. İ., Nezirgolov U. F., Gilmanova S. G., Gereyeva G. G., Başkortostan Kitap Neşriyetë, Öfö, I Tom 1967, II Tom 1970, III Tom 1987.

‘Başkurt ağızlarının sözlüğü’ başlığı altında hazırlanan eser, üç cilt hâlinde ayrı tarihlerde yayımlanmıştır. İlk cilt, doğu ağzını⁸ (Ey, Kızıl, Argayaş, Halyot, Miyes ağızlarını) (1967); ikinci cilt, güney ağzını (Dim, Urta Ural, İyik-Hakmar, Karizil ağızlarını) (1970) ve üçüncü cilt ise, batı ağzını (Perm, Kuybişev, Saratov, Sverdlev, Silebi, Orenburg bölgeleri ağızlarını)⁹ (1987) ele almaktadır. İlk ciltte, 8000 kadar ağız unsuru madde başı olarak verilmiştir. İkinci ciltte ise, söz unsurlarının derlenmesi ve sözlüğün yazımı, eş zamanlı yürütülmüştür. Bu ciltten itibaren madde başları-

7 Yazı dilinin tesisi ile birlikte orfografik çalışmalar da hız kazanmıştır. Özellikle, 1928 yılından itibaren Latin alfabesini kullanmaya başlayan Başkurt yazı dili, 1940 yılına kadar kullandığı bu alfabe için orfografik sözlüklere ihtiyaç duymuştur. Ardından ise aynı ihtiyacı Kiril alfabesine geçişte yaşamıştır. Bu duruma bağlı olarak devrimden sonraki yıllarda basılan orfografik çalışmalar şunlardır: *Başkort Yazın Koralı* (1924), *Başkort Têlé İmlehé* (1925), *Başkort Têlé Orfografiyahı* (1934), *Başkort Têlênêñ İmle Hüzlêğë* (Devletşin G. 1930), *Başkort Ezebi Têlênêñ Orfografiya Hüzlêğë* (1942), *Başkort Ezebi Têlênêñ Orfografiya Hüzlêğë* (1952), *Başkort Ezebi Têlênêñ Orfografiyahı* (1982) (Öner, 1999: 124).

8 Doğu ağzı, edebî dile de kaynaklık etmiştir.

9 Başkurt ağızları içerisinde en büyük coğrafi alanı batı ağzı oluşturmaktadır. Kimi çalışmalarda kuzey-batı ağzı olarak da adlandırılabilir.

nın Rusça karşılıklarının da verildiğini görüyoruz. Üçüncü ciltte madde başlarının yanında parantez içerisinde yayıldığı ağız bölgeleri verilmiştir. Geniş ağız bölgelerine yayılan kelimeler, standart yazı dilinin unsuru olarak kabul edilmiş ve bu sözlük içerisinde gösterilmemiştir. Ağız bölgelerinin verilmesinin ardından isim, sıfat gibi söz türlerine kısaltmalarla işaret edilmiştir. Sözlüğün sonunda materyallerin derlendiği köylerin listesi yer almaktadır.

Başkort Tělěññ Diyalektarı Hüzlěğě, Dilmöhemetov M. İ., Nezirgolv U. F., Sabiryenova S. G., Gereyeva G. G., Kitap Neşriyetě, 2002, 432 s.

Halk ağzındaki Başkurt söz varlığının derlenmesi ve incelenmesi çalışmalarına 1923 yılında başlanmıştır. 1923 ve 1946 yılları arasında oluşturulan on dört bilimsel araştırma grubu bu doğrultuda çalışmış ve derlenen materyaller üzerinde raporlar yazılmıştır. Eldeki sözlük de hem bu materyalleri hem de *Başkort Höyleşterěññ Hüzlěğě* adlı eserdeki söz malzemesini kullanarak oluşturulmuştur. Esere dâhil edilen sözlerin seçimi de yine önceki üç ciltlik çalışma ile aynıdır.

6. Terim Sözlükleri¹⁰

1960 sonrasında özel sözlüklerin yazımına olan ilgi artar. Bilim ve teknolojinin hızla gelişmeye başlaması Sovyet leksikografisinde de bir değişime neden olur. Başkurt leksikografisinde ise 1927-1960 arasında bu tür sözlüklere ilgi yüksektir. 1960 sonrasında bu ilginin belirgin biçimde kesildiği görülür. 2000'li yıllardan sonra ise ana dilde terminoloji meselesi yeniden önem kazanır. Buna bağlı olarak da pek çok alana ait terim sözlüklerinin sayısı hızla artar.

1990 sonrası yeni terimlere karşılıklar bulmak ciddi bir mesele olmuştur. Sözlükçüleri en çok meşgul eden meselelerin başında gelmiştir. Buna çözüm olarak da Batı alıntısına Rusça sıfatlık ekler getirilmesi, en çok

10 Ulaşamadığımız bazı terim sözlükleri ise şunlardır: Êş Atamaları (termindar) (G. Vildanov 1927), Başkort Tělě Termindarı Hüzlěğě (1931), Russa-Başkortsı-Latinsa Meditsına Termindarı (M. N. Möhemeziyev, H. A. Ebdreşit 1935), Těl Termindarı (Z. Şakirov, U. Hösnı 1935), Russa-Başkortsı Matematika Termindarı (1949), Russa-Başkortsı Fizika Termindarı (1949), Russa-Başkortsı Hımiya Termindarı (1950), Botanika Termindarı Hüzlěğě (1952), Geografiya Termindarı Hüzlěğě (1952), Zoologiya Termindarı Hüzlěğě (1952), Urman Êşé Termindarı Hüzlěğě (1954), Russa-Başkortsı Başkortsı-Russa Yuridik Termindarı Hüzlěğě (1956), Russa-Başkortsı Avıl Hıcalığı Hüzlěğě (1961) (Öner 1999: 124-125). 2000 yılından sonra Başkurtça yayımlanan terim sözlüklerinden bazıları şunlardır: Russko-Başkırsko-Latinskiy Slovar Botaniceskih Terminov (S. S. Hayretdinov 2002), Başkortsı-Russa Halık Meditsınahı Termindarı Hüzlěğě (R. N. Kerimova 2005), Russa-Başkortsı Astronomiya Termindarı Hüzlěğě (V. S. Söleymanov 2009), Russko-Başkırski Slovar Pçelovodçeskih Terminov (F. G. Kuvandikov 2008), Êstetika Buynısa Russa-Başkortsı Kıskaşa Añlatmalı Hüzlěk (T. İ. Yehızın 2008), Kratkiy Russko-Başkırski Slovar İnoyazıçnıñ Zaimstvovaniy (T. M. Garipov vd. 2005), Russa-Başkortsı İktisadiy Termindarı Hüzlěğě (F. N. Garipov 2007), Russa-Başkortsı Tehnika Termindarı Hüzlěğě (A. N. Kuseyev 2003), Urıssa-Başkortsı hem Başkortsı Urıssa Ekologiya Termindarı Hüzlěğě (R. N. Hazıyeva 2008), Başkort Aş-Hıvzarı Termindarıñ Başkortsı-Urıssa Añlatmalı Hüzlěğě (F. S. Amineva 2002), Slovar Afiksialnıñ Morfem Başkırskogo Yazıka (Z. G. Urazbayeva 2004), Slovar Muzikalnıñ Terminov na Başkırskom i Russkom Yazıkañ (B. O. Abdulbaneyev 2009), Ezebiyet Gilimé Hüzlěğě (G. B. Höseyinov 2006), Grammatika Hüzlěğě: Hüz Üzgerěşé (M. H. Ehtemov 2007).

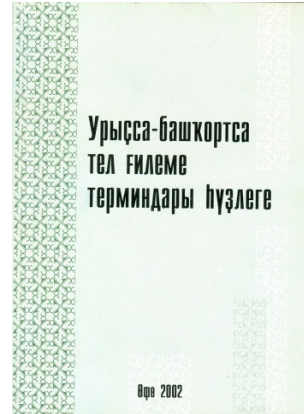
tercih edilen yöntem olmuştur. Özellikle +*çeskiy*, +*nyı* (*agrotehniçeskiy*, *administrativny* vb.) biçiminde oluşturulan sözler, Başkurt lehçesinde bu ekler olmaksızın kullanılır. Bu durum sözün isim biçim varsa madde başında bir karışıklığa yol açar ve aynı kelime olmasına rağmen görev farkı olduğu için ayrı iki madde olarak sözlükte yer alır: *antikvar*¹ “antikacı”, *antikvar*²(*ny*) “antik, antika”. Bu karışıklık özellikle terim sözlüklerinde daha belirgindir.

Oftalmologiya Termindarınıñ Russa-Başkortsı Añlatmalı Hüzlögë, Aznabayev M. T., Ufımskiy Poligrafkombinat, Öfö, 2004, 111 s.

Göz hastalıkları (oftamoloji) terimleri sözlüğü olarak hazırlanmış bu çalışmada, Rusça terminolojinin karşısında özellikle Başkurt halk tababesinde kullanılan karşılıklar ile yeni terimleşmiş Başkurtça şekillerin verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra; bazı madde başlarındaki alt maddelerde göz dışındaki tıp terminolojisi de verilmiştir. Eser, sadece bir kelime listesinden ibaret olmayıp aynı zamanda kimi özel aparatlar/cihazlar ile hastalıklara dair fotoğraflar verilerek daha anlaşılır kılınmıştır. Karşılıkların genel itibarıyla ve tabii olarak Rusça terminoloji ile ortaklık gösterdiğini de söylemek gerekir. Yazar, tarafından kimi örneklerin diğer Türk lehçelerindeki karşılıklarının veya ortak biçimlerinin de kaydedilmiş olduğunu görüyoruz.

Urıssa-Başkortsı Tël Ğilëmë Tërmindarı Hüzlögë, Zeynullina G. D., Başkort Devlet Universiteti Neşriyetë, Öfö, 2002, 280 s.

Terim sözlükleri içerisinde yer alan dil bilim terimleri sözlüğü Rusçadan Başkurtçaya olmak üzere açıklamalı biçimde verilmektedir. İlk baskısını 1991 yılında gördüğümüz eserin ön sözünde Başkurtçadaki lengüistik çalışmaların başlangıcı ve terim sözlüklerinin ortaya çıkışı üzerine kısa bilgiler yer almaktadır.¹¹ 1920’li yılların sonundan başlayarak özellikle Başkurtça kökenlerden terimlerin meydana getirilmeye başlanması ve takip eden on yılın ardından 1930’ların sonu itibarıyla bu şekillerin yerine Rusça lengüistik terimlerinin kulla-

11 Zeynullina bu bölümde Başkurtça dil bilim terimleri sözlüğünün ilk olarak 1935 yılında Z. Ş. Şakirov ve U. Hösnî tarafından hazırlandığını aktarır. Dil terminolojisi için özellikle II. Dünya Savaşı’nın ardından daha fazla görüşün ortaya çıktığını söylemek mümkündür. N. K. Dmitriyev’in 1948 yılında yayımlanan *Başkort Tëlë Grammatikahı* adlı eserin Kiyıkbayev ve Harisov tarafından 1950 yılında tercüme edilmesiyle lengüistik terminolojinin gelişmesinde ve yerleşmesinde daha hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Dmitriyev’in *Grammatičeskaya Terminologiya v Uçbnikah Rodnogo Yazıka (Anadili Ders Kitaplarında Gramer Terminolojisi)*, (1955) adlı eseri de sağladığı katkı bakımından oldukça değerlidir (Zeynullina, 2002: 5-6).

nılmaya başlanması neticesinde bu terimlere karşılıklar getirilmesi ve bir sözlüğün meydana getirilmesi zarureti doğmuştur.

Eserin sonuna doğru ise, ‘Başkurt Rusça Dilbilim Terimleri Sözlüğü’ başlığı altında ilk bölümün tersinden olmak üzere alfabetik biçimde gramer terimlerinin bir listesi yer alır.

Sözlük çalışmalarına baktığımızda 2000 yılından sonra ciddi bir artış olduğu fark edilir. Bunun sebebi ise, 1999 yılının Şubat ayında *Başkurdistan halklarının dilleri hakkındaki kanunun* kabul edilmesidir. Bu kanunla beraber; Başkurt ve Rus dili, Başkurdistan’da devlet dili olarak resmîleşti. Buna bağlı olarak da Başkurdistan’da yaşayan halkların dilinin korunması, öğrenilmesi ve geliştirilmesi üzerine bir devlet programı kabine tarafından yürürlüğe kondu. Bu gelişmelerden sonra, onlarca sözlük (terim sözlükleri başta olmak üzere) ile pek çok türde gramer çalışması yayımlandı.

7. Tematik Sözlükler¹²

Russa-Başkortsıa Ukıv-Ukıtv Tématik Hüzlëğë, Abubakirova Z. F., Abubakirov H. A., İzd. 3-e, ispr. i sdol., Öfö, 2010, 216 s.

Temel seviyede bir sözlük olarak hazırlanan bu eser, ‘insan’, ‘toplum’ ve ‘tabiat’ olmak üzere üç ana tema şeklinde tertip edilmiştir. Her ana temanın altında alt temalar yer almaktadır. Örneğin; ‘insan’ bilgisinin altında “milletler ve topluluklar, yaş/akrabalık bilgisi, yaşam, insan vücudu, dış görünüş/mizaç, yaşam gereksinimleri, ölüm, din/inanç, gelenek/töre, selamlama/danışma/dilek, anlaşma/tartışma” olmak üzere on bir alt tema belirlenmiştir. ‘Yaşam gereksinimleri’ alt temasının da kendi içerisinde alt temalara sahip olduğunu görürüz. Burada ise, “yaşanılan yer, ev/barınak, alet/araç gereç, yiyecek/içecek, restorantta/kafede/yemekhanede, kılık kıyafet, süs/kozmetik, uyku” olmak üzere yedi alt tema verilmiştir.

İkinci ana temanın başlığı olan ‘toplum’ bilgisi içerisinde ise, “iş/hizmet, ulaşım, ekonomi, devlet/siyaset, hukuk, ordu/silah, posta/matbuat/telefon/telgraf, ticaret, güzellik/berber salonu, eğitim, kütüphane/bilim, kültür/sanat, edebiyat, sağlık, turizm/tatil, kültürfizik/spor” şeklinde on altı alt tema bulunmaktadır. Bunlardan ‘eğitim’ (‘yüksek ve orta öğretim kurumları, okullar’ olmak üzere) ve ‘edebiyat’ bilgileri (müze, sergi, müzik, tiyatro, sinema, televizyon ve görsel sanat/fotoğraf olmak üzere) alt temalara ayrılmıştır.

12 Tematik sözlük başlığı altında verebileceğimiz bir diğer çalışma ise şöyledir: *Başkurt Türkçesi Söz Varlığı* (2011). Özşahin M., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir. Söz konusu bu eserde 1993 basımı izahlı Başkurt sözlüğü üzerinde çalışılmıştır. ‘Başkurt Söz Çözümlemesi’ ve ‘Başkurt Söz Bilgisi’ başlığı altında iki ana bölümde değerlendirilen söz varlığı, altmışın üzerinde temaya ayrılarak incelenmiş ve her tema için söz listesinin önünde değerlendirmelere yer verilmiştir.

Üçüncü ana tema olan ‘tabiat’ bilgisi, “evren/kozmos, mineraller/metaller, hayvanlar/kuşlar/balıklar/böcekler, bitki dünyası, hava durumu, tabiat manzaraları, zaman/mevsimler/aylar, haftanın günleri, zamanı belirlemek, zaman aralığı, gün/saat dilimi, sayı/hesap, yer/yön, renkler” şeklinde alt temalar içerisinde tasnif edilmiştir.

Söz varlığı bağlamında Başkurt yazı dilinde diyalektolojik unsurlar yer edinmeye devam etmektedir. Son dönemde pek çok diyalektolojik unsur, standart dilin sözlüklerine dâhil olmuştur. Bunun yanında Rusça bilgi akışının da devam etmesi ile birlikte söz varlığındaki Rusça kelime oranının yıllar içerisinde arttığı görülüyor (bk. Özşahin, 2016). Başkurt söz varlığının genel karakteri, tematik tasniflerde daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Pröhle’nin tasnifindeki ‘at yetiştiriciliği, renk adları, doğa ve geçim unsurları’ gibi bilgi alanları ile Vahitova’nın Başkurt ve Moğol dilleri arasındaki leksik paralellikleri gösterirken kullandığı hayvanlar, bitki, aletler, yiyecek-içecek, insan ve hayvanların temel uzuvları, doğa manzaraları ve akrabalık gibi bilgi alanları, aslında Başkurtçanın söz varlığındaki temel yükleri göstermektedir. Dilin işlevi, dünyayı ve doğayı detaylandırmak ve anlamlandırmak ise; Başkurtça, söz varlığı yönüyle bu işlevi fazlasıyla yerine getirmektedir.

Genel olarak sözlükçülüğün ve yazı dilinin gelişimine bağlı olarak Başkurt sözlükçülüğünün de zamanla ciddi yol aldığı görülür. 19. yy. da yazılan sözlükler çoğunlukla iki dilli sözlüklerdir. 20. yy.dan itibaren Başkurtçanın edebî dil olarak tesisi sonucunda açıklamalı sözlükler ve yazım sözlükleri yayınlanır. Yazı dilinin tesisi gerçekleştikten sonra dil bilimsel sözlüklerin yayınlandığı görülür. Terim sözlükleri ise yazı dili sürecinin ardından önce temel bilimlerde daha sonra ise diğer bilim veya sanat alanlarında oldukça yoğundur. İsimler sözlüğü gibi millî dünyanın daha belirgin yansıdığı sözlükler ise Sovyet sonrasında daha sık görülür. Nitekim daha 1991 yılında isimler sözlüğünün yayınlanması (bk. Kusimova, 1991) millî kimliğe yeniden dönüş çabasının bir göstergesi olmalıdır.

Kaynakça

- Agışev, İ. M. ve Zeynullina, G. D. vd. (1996). *Başkortsı-Russa Hüzlök*. Moskva: Russkiy Yazık.
- Ahmerov, K. Z. ve Baişev, T. G. vd. (1958). *Başkırsko-Russkiy Slovar*, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey.

- Benson, M. (1995). "A Step Forward in Russian Lexicography". *The Slavic and East European Journal*, Vol 39, No 3 Autumn, 431-435.
- Böhler, C. (2003). *Das russisch-deutsche Wörterbuch von Iwan Pawlowsky -eine metalexikographische Analyse-* München: Verlag Otto Sagner.
- Dubiçinskiy, V. V. (2008). *Leksikografiya Russkogo Yazıka*. Moskva: Flinta, Nauka.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Krasnıh, V. V. ve İzotov, A. İ. (2000). *Lingvistika - Yazık, soznaniye, kommunikatsiya*. Moskva: MAKSS Press.
- Latıпова, R. M. (2013a). *Znaçeniye Perevoda 'Evangelıya' v İstorii Başkırskogo Literaturnogo Yazıka*. XXIX Mejdunarodnaya Nauçno-Praktičeskaya Konferantsiya: v Mire Nauki i İskusstva: Voprosı Filologii, İskusstvovedeniya i Kulturologii (23 Oktyabr 2013), Novosibirsk.
- Latıпова, R. M. (2013b). "Znaçeniye Başkırsko-Vengerskogo Slovarya V. Prohle V İstorii Başkırskogo Literaturnogo Yazıka". *Vestik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Filologiya. İskusstvovedenie*, No: 35 (326), 85, 76-78.
- Öner, M. (1999). "Tatar, Başkurt ve Kazak Sözlükleri". *Kebikeç*, 7-8, 115-129.
- Özşahin, M. (2016). *Başkurtça-Rusça Sözlüklerde Rusça Alıntılara Dair Bir Analiz*. Milliyetlerin Kesişme Noktası: Uluslararası İdil Ural Çalıştayı-II (16-17 Ekim 2015) Bildiri Kitabı, Kırklareli Üniversitesi, 173-186.
- Sibagatova, R. Yu. (2011). *Osobennosti Razvitiya Leksiçeskogo Sostava Başkırskogo Literaturnogo Yazıka v-1920-30-e gg. XX v.*, Vestnik Baskırskogo Universiteta Jurnal, No 3-1, Tom 16, Ufa.
- Unbegaun, B. O. (1971). "Soviet Lexicology in the Sixties". *Monograph Series on Language and Linguistics 22nd Annual Rounda Table, Linguistics: Developments of the Sixties - Viewpoints fort he Seventies*, Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Zeynullina, G. D. (2002). *Urıssa-Başkortsı Tël Gilëmë Tërmindarı Hüzlëğë*. Öfö: Başkort Devlet Universiteti Neşriyeti.
- Kagarmanov, G. G. "Leksikologiya". <http://bash.bashenc.ru/index.php/component/content/article/8-statya/7750-leksikologiya> erişim tarihi: 17.05.2020
- OXD, www.oxforddictionaries.com erişim tarihi: 20.04.2016

Extended Summary

The 19th century was a very productive period in terms of lexicography. General lexicography principles began taking shape with the 19th century. In addition, two main purposes were seen in dictionary writing, first of which was to know another language or culture and the second was to bring about public/nation identity. In recent years, the studies have outreached these basic purposes. Dictionaries have diversified in parallel with increasing knowledge and the needs of time.

Bashkir lexicology which have begun the 20th century is studied as two periods, namely as pre-Soviet and Soviet. Before mentioning the examples in these periods, it is necessary to give knowledge about the short history of Russian lexicography which also forms the theoretical basis of Bashkir lexicography. The lexicography activities carried out after the establishment of the Russian Academy are mentioned. In the Soviet period, lexicography gains a new dimension. This period begins with an effort to create a standard Russian language. Spread of education can also be seen as one of the most important reason for this standard written language requirement. After World War II, interest in explanatory dictionaries increased. As in the 19th century, a desire to create modern languages arises. Lexicology in 19th century diverts from explanatory dictionaries to creative modern literary language. Lexicology in 20th century heads towards academic dictionaries. In Soviet lexicography, the principles in S. I. Ojegov's dictionary are accepted as explanatory dictionary principles. Ojegov principles are also used in vocabulary studies of the Soviet peoples. Of course, since these principles are based on the vocabulary of the Russian language, inconsistencies are observed in the application of the principles to Turkish peoples' dictionaries. Some researchers evaluate dictionaries in two groups, lexical and non-lexical. In general, it is seen that Bashkir dictionaries are also lexical dictionaries. It is clear that there are deficiencies in dictionary types in the fields of abbreviation, frequency, correct usage (orthography). Only examples of idiomatic dictionaries are seen in non-lexical dictionaries. These also have begun to be published after the 1960's.

Dictionaries containing 19th and 20th century Bashkir vocabulary are evaluated under seven headings. The first title is bilingual dictionaries. Under this title, five pre-Soviet studies are presented. In addition, there are two subtitles, Soviet period and post-Soviet. A few words in some dictionaries are given as examples. Until the Soviet revolution, the works that dealt directly and indirectly with the Bashkir vocabulary are more limited in quantity. However, immediately after the revolution, the process of allocating and developing the written language increased the studies of vocabulary. Accordingly, grammars, dictionaries and orthographic studies as well as educational materials rapidly increase. Apart from the Bashkir-Russian or Russian-Bashkir dictionaries, the publication of Bashkir-non-Soviet languages dictionaries appear in the post-Soviet era.

The second title is explanatory (encyclopaedic) dictionaries and five dictionaries have been analysed under this title. Explanatory Bashkir dictionaries

appear in the Soviet era. However, the content of these studies is very limited. The first comprehensive Bashkir explanatory dictionary coincides the post-Soviet era.

The third title is linguistic dictionaries. The six dictionaries published after 1960 are analysed. This title has two subtitles: anthroponomy dictionaries and proverbial/idiomatic dictionaries. Anthroponomy dictionaries were published in accordance with the post-Soviet political conditions. The two works are examined under the title of proverbial/idiomatic dictionaries.

The fourth title is orthographic dictionaries. This work, which gives the writing characteristics of the words in Bashkir, is not the same as the orthography works in Turkish. In the dictionary the words and terms with high usage frequency and words compiled from periodicals of the last period are included. In addition, other orthography works are mentioned in annotations.

The fifth title is dialectal dictionaries. The two studies are evaluated under this title.

The sixth title is term dictionaries. There is a high interest in such specific dictionaries between 1927-1960. This interest decreased after 1960's. After the 2000's, the issue of terminology in the mother tongue has gained importance again and the number of term dictionaries has increased rapidly. Under this title the two term dictionaries are examined and term dictionaries that cannot be reached are listed in the annotation.

The last title is thematic dictionaries. A study has been evaluated under the title. In the context of vocabulary, dialectological elements have taken place in standard Bashkir language. It has also increased the number of Russian words in Bashkir vocabulary.